

Tiesos sąvoka teisėje

Giedrė Lastauskienė

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Viešosios teisės katedros docentė
socialinių mokslų daktarė
Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius, Lietuva
Tel.: (+370 5) 236 6175
El. paštas: giedre.lastauskiene@tf.vu.lt

Straipsnyje analizuojama faktų vieta teisėje ir tiriami faktų įrodinėjimo standartai. Tiriamas objektyviosios, formaliosios ir materialiosios tiesos sąvokų vartojimo paplitimas Lietuvos teisiniame reguliavime, teisės literatūroje ir teismų jurisprudencijoje ir vertinamas sąvokų vartojimo korektiškumas. Aptariami faktų įrodinėjimo standarto ypatumai konstitucinės justicijos bylose.

Pagrindiniai žodžiai: teisė, faktai, tiesa, objektyvioji tiesa, formalioji tiesa, materialioji tiesa, įrodinėjimas.

The Concept of Truth in the Law

The article analyses the role of facts in the Law and examines the standards of proof of facts. It examines the prevalence of the use of the concepts of objective, formal and material truth as the purpose of proof in the Lithuanian legal regulation, legal literature and jurisprudence and assesses the correctness of the use of these concepts. The peculiarities of the standard of proof of facts in cases of constitutional justice are discussed.

Keywords: law, facts, truth, objective truth, formal truth, material truth, proof.

Įvadas

Teisės literatūroje ir teisinėje praktikoje įprasta skirti faktų kategoriją, dažniausiai atskiriant ją nuo teisės kaip taisyklių kategorijos. Įprasta teigti, kad vertinant kokią nors gyvenimo situaciją pagal teisę pirmiausia nustatomi faktai (kaip viskas realiai vyko), po to tiems faktams parenkamos juos atitinkančios teisinės taisyklės – preskripcijos (privalomybės kategorija), išreikštos teisės normose ir (ar) teisės principuose. Nustatytų faktų įvertinimas pagal teisės normas (principus) galėtų būti įvardijamas kaip teisinis kvalifikavimas. Kaip ir akivaizdu, kad faktai (faktinė tikrovė arba esamybė) turi būti nustatyti *teisingai* – tik tokiu atveju įmanoma įgyvendinti *teisingumą*. Teisiškai reikšmingų faktų nustatymas tiesiogiai koreliuoja su *tiesos* ir *teisingumo* sąvokomis.

Siekdamas apibrėžti tiesos sąvoką, teisės mokslas priverstas remtis kitų mokslų duomenimis – pirmiausia paprastai atsigręžiama į filosofiją. Tačiau filosofijoje tiesos sąvoka yra viena iš kontroversiškiausių, o dėl filosofinių krypčių įvairovės filosofinę tiesos sampratą sudėtinga pritaikyti praktiškai. Prisirišdami prie filosofinio diskurso, teisininkai dažnai pakliūti į scholastikos pinkles – o juk teisinius

Received: 16/01/2023. Accepted: 05/07/2023

Copyright © 2023 Giedrė Lastauskienė. Published by Vilnius University Press

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

ginčus reikia spręsti čia ir dabar. Todėl teisė turi turėti savitą, praktiškai pritaikomą tiesos apie faktus koncepciją. Be abejo, teisiniuose ginčiuose siekiama nustatyti, kas *įvyko iš tikrųjų*, tačiau kiekvienas teisininkas pripažins – vargu ar teisės sistema gali garantuoti, kad toks tikslas neabejotinai bus pasiektas.

Per tris dešimtmečius gyvenimo nepriklausomybę atgavusioje Lietuvoje keitėsi veikiančios teisės paradigma, lėmusi ir teisinio argumentavimo bei teisinės terminijos pokyčius. Tačiau tiesos kaip *realiai, iš tikrųjų* egzistavusių faktų nustatymo tikslo teisėje sąvoka ir šiandien apibrėžiama skirtingai ir netgi prieštaringai. Šios temos aktualumą patvirtina tai, kad prie tiesos sąvokos teisės literatūroje vėl grįžtama ir kad grįžta prie jos jauni teisės mokslininkai (Bartkus, 2021). Šioje publikacijoje aprašyto tyrimo objektas – tiesos sąvokos vartojimas Lietuvos teisėje. Tyrimo tikslas – atlikti tiesos kategorijos vartojimo lietuviškame teisiniame diskurse korektiškumo (tinkamumo) patikrą. Tikslu siekiama sprendžiant šiuos tris uždavinius: siekiama išryškinti faktų teisėje ir teisės kaip normatyvinės tvarkos skirtį, išanalizuoti tiesos kaip faktų įrodinėjimo tikslo sąvokos vartojimą Lietuvos teisės doktrinoje ir teismų, be kita ko, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje.

Publikacijoje tiriamas tiesos sąvokos vartojimas Lietuvos teisės moksle, todėl pagrindiniai doktrininiai šaltiniai – Lietuvos teisininkų, tyrusių (ar vartojusių) tiesos kategoriją, darbai. Kadangi tiriamas (vertinamas) tiesos sąvokos vartojimo Lietuvos teisės moksle korektiškumas, tyrimui panaudoti šaltiniai yra tyrimo objekto sudedamoji dalis ir todėl šių šaltinių analizė yra pateikiama dėstomojoje publikacijos dalyje. Tyrime vyrauja analizės ir lyginamasis metodai.

1. Faktų vieta teisėje: metodologinės tyrimo prielaidos

Teisinis faktinės situacijos įvertinimas (teisinis kvalifikavimas) prasideda nuo išsiaiškinimo, kas realiai įvyko – nuo faktų nustatymo (Lastauskienė, 2009, p. 42). Iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti, kad faktų nustatymo klausimas teisei ir teisininkams neturėtų kelti didelių rūpesčių: „Kažkas atsitiko, ir teismas yra įpareigotas išsiaiškinti, „kas“.“ (Posner, 2004, p. 172). Atrodytų, lyg ir nieko sudėtingo – tiesiog reikia išsiaiškinti, kas ir kaip kažkas vyko *iš tikrųjų* (ar vairuotojas, sukėlęs autoįvykį, vairavo blaivus, ar jo transporto priemonė įvykio metu buvo techniškai tvarkinga; kokios buvo oro ir matomumo sąlygos; koks degė šviesoforo signalas įvykio metu ir kt.).

Tačiau teisinio ginčo šalys dėl faktų paprastai nesutaria – todėl teisinėje retorikoje ir vartojama sąvoka „ginčas dėl faktų“: teismui yra pasakojamos skirtingos, dažniausiai priešingos to paties įvykio versijos, siekiama teisėjus įtikinti, kad būtent viena, o ne kita gyvenimo istorija yra tiesa. Be to, tam tikrus faktus kartais itin sudėtinga nustatyti. Pavyzdžiui, su labai sunkia užduotimi susiduriama, kai reikia nustatyti ypač savitą juridinį faktą – priežastinį ryšį. Kartais faktą nustatyti sunku ir dėl kitokių priežasčių. Štai šviesoforu reguliuojamoje gatvių sankryžoje susidūrė motociklas ir lengvasis automobilis. Abu eismo dalyviai teigia, kad važiavo, degant žaliajam šviesoforo signalui. Kitų liudininkų nėra. Sankryža nefilmuojama. Taigi kažkuris iš teigiančiųjų meluoja arba bent jau sąžiningai klysta. Kuris? Asmuo, siekiantis atgauti skolą, kreipiasi į teismą, o skolininkas atsikerta, kad skolą jau grąžino. Nė vienas iš jų neturi rašytinių ar kitokių įrodymų – vieno žodis atsiremia į kito žodį. Kaip elgtis teismui, kuris nežino ir negali žinoti, kaip viskas buvo *iš tikrųjų*? Kaip tik todėl būtent dėl faktų nustatymo byloje ir vyksta patys įnirtingiausi ginčai.

Kaip jau buvo nurodyta, teisėje, ypač kontinentinėje teisės tradicijoje, faktų klausimus yra įprasta skirti nuo teisės klausimų. Ši skirtis iš tikrųjų ne visada yra akivaizdi, bet yra neišvengiama – ypač tam, būtų galima suprasti, kaip veikia teisinis reguliavimas ir teisinis kvalifikavimas (taip pat ir teisės taikymas). Faktai teisėje suprantami kaip tam tikri gyvenimo įvykiai ir aplinkybės (faktinė tikrovė). Faktai, be kita ko, reiškia realų (faktinį) pavienių žmonių ar jų kolektyvinių junginių elgesį (veiki-

mą ar neveikimą), patenkanti į teisės poveikio sritį (toks elgesys yra modeliuojamas pagal teisinės nuostatas ir prižiūrimas teisinės kontrolės priemonėmis). Taip pat faktų terminu įvardijama kitokia teisiškai reikšminga tikrovė – tam tikri realybės fragmentai, kurie teisinėmis taisyklėmis yra susieti su teisiniu vertinimu (teisiniu kvalifikavimu); įprasta teigti, kad teisės normos pradeda reguliuoti adresatų elgesį, kai įvyksta tam tikros aplinkybės (juridiniai faktai), tose normose aprašytos (paprastai sakoma, įtvirtintos teisės normų hipotezėje). Taigi faktai teisėje – tai ir teisiškai reguliuojamas faktinis žmonių elgesys, ir tam tikri realaus gyvenimo fragmentai, kurie įrašomi į teisiškai reikšmingus konstruktus kaip teisės normų veikimo prielaidos.

Taikant teisės literatūroje įsitvirtinusį būties „yra“ ir būties „privalo būti“ atskyrimą, faktai dedami srityje „yra“. Žinome, kad galimas toks teisės esmės suvokimas, kai pagrindiniu teisės ontologiniu lygmeniu laikomas realus (faktinis) žmonių elgesys ir būtent jame ieškoma *tikrojo* teisinių taisyklių turinio. Teisės literatūroje įprasta tokias teorijas telkti į grupę, apibendrinant, kad teisės esmės šios teorijos ieško socialiniuose ar psichosocialiniuose (kaip ir pridėdant dar ir psichinę dimensiją) faktuose. Tačiau vis dėlto dominuoja teisės sampratos, kurios teisės esmės ir turinio ieško privalomybės srityje – tam tikrose teisinėse preskripcijose, kuriose įtvirtintas teisiškai reikšmingas ir kaip siektinas, ir naudingas siūlomas (skatinamas, proteguojamas) elgesys.

Kontinentinės teisės tradicijos kontekste teisiniai faktai dažniausiai analizuojami kaip teisinę reikšmę turinčios aplinkybės, kurios teisėje yra nustatinėjamos (įrodinėjamos). Tokioms aplinkybėms priskirtinas ir realus žmonių elgesys, tampantis teisinės kontrolės objektu. Fakto ir teisės skirtis šioje teisės tradicijoje laikoma ryškia ir dažnai pabrėžiama. Bylose įrodinėjami tik faktai – galioja bendroji prezumpcija, kad teisėjas žino teisę, ir įrodinėti teisinės taisyklės egzistavimo nėra pagrindo¹. Skirtinga faktų ir teisės prigimtis pabrėžiama ir apibūdinant teisminių instancijų funkcijas – įprasta teigti, kad apeliacinės instancijos teismas tiria ir teisės, ir faktų klausimus, o kasacinėje instancijoje nagrinėjami tik teisės klausimai – ir ne visi, o tik tie, kurie gali būti reikšmingi teisei vienodai aiškinti ir taikyti. Todėl faktų ir teisės atskyrimas kontinentinėje teisės tradicijoje tampa ne tik teisės mokslo, bet ir teisinės praktikos uždaviniu.

2. Tiesos kategorijos vartojimas Lietuvos teisės moksle

Lietuviškoje teisės literatūroje, kurioje analizuojami faktų įrodinėjimo standartai, susiduriame su skirtingais tiesos, kaip įrodinėjimo tikslo, sąvoką konkretinančiais terminais². Peržiūrėję diskursą dėl tiesos, kaip įrodinėjimo tikslo, termino, matome, kad dažniausiai vartojamos tiesos, objektyviosios tiesos, materialiosios tiesos, formaliosios tiesos sąvokos. Dažnai apie įrodinėjimą rašantys autoriai pripažįsta, kad šios sąvokos vartojimas yra gana chaotiškas (Terebeiza, 2011). Autorių, kurie siekia rasti tinkamiausią sąvoką, nuomonės dėl šio termino vartojimo išsiskiria. Yra teigiančiųjų, kad objektyviosios tiesos sąvoka teisiniame kontekste apskritai neturėtų būti vartojama, pažymint, kad tai iš ideologizuotos sovietinės teisinės sistemos atėjusi sąvoka (Goda, *et al.*, 2011; Lukšytė, 2005). Tačiau taip pat yra tyrėjų, įsitikinusių, kad objektyviosios tiesos sąvoka yra tinkama, ir teigiančių, kad nenustačius objektyviosios tiesos neįmanoma įvykdyti teisingumo (Vaišvila, 2004, p. 132–133). Kiti autoriai mano, kad objektyvioji ir materialioji tiesa neturėtų būti priešinos ir kad objektyvioji tiesa yra kraštutinė

¹ Ši prezumpcija netaikoma, kai byloje reikia remtis teisiniu papročiu ar užsienio teise – tokiu atveju ginčo šalis, siekdama pasiremti nurodytais šaltiniais, privalo įrodinėti ir teisinių taisyklių egzistavimą, ir jų turinį.

² Šioje publikacijoje tiriamas tik tiesos kaip faktų įrodinėjimo tikslo kategorijos vartojimas, atsiribojama nuo kitų galimų tiesos sąvokos vartojimo teisėje reikšmių.

materialiosios tiesos atmaina (Nekrošius, 2002, p. 37); panašiai manantieji teigia, kad objektyvioji tiesa reiškia visišką (šimtaprocentinį) ginčo aplinkybių atkūrimą (Driukas, Valančius, 2006, p. 559), arba nuomonę, kad esminio skirtumo tarp objektyviosios ir materialiosios tiesos nėra – šios sąvokos tik išreiškiančios skirtingą įrodinėjimo mastą (Terebeiza, 2011). Kai kurie autoriai, apibendrinami teisinį reguliavimą ir diskusijas, atskiria tiesos turinį civiliniame procese ir baudžiamajame procese, teigia, kad civilinio proceso metu yra nustatinėjamas faktų buvimas ar nebuvimas (pagal tikėtino laipsnį), o baudžiamajame procese nustatinėjama tiesa arba, kitu terminu, formalioji tiesa (Šalčius, 2020, p. 32). Taip pat aptinkama (tam tikra prasme panaši, tik išreiškiama kitomis formuluotėmis) nuomonė, kad civiliniame ir baudžiamajame procesuose nustatant tam tikrus faktus, skiriasi įsitikinimo laipsnis: „civilinėje byloje įsitikinimo laipsnis turi būti virš 50 proc., o baudžiamajoje byloje virš 90 proc.“ (Bartkus, G., 2022). Teismų, be kita ko, konstitucinė jurisprudencija taip pat pasižymi tiesos sąvokos vartojimo įvairumu ir, tenka pripažinti, tam tikra eklektika³. Taigi tam tikra su tiesa siejamų reikšmių revizija atrodo esanti reikalinga.

Svarbu pažymėti – teisininkai, diskutuodami apie tiesos sąvokos vartojimą teisinėje kalboje, neturėtų sukurti įspūdžio, kad vertinant faktų buvimą ar nebuvimą egzistuoja daug galimų *tiesų*. Be abejo, kai turime galvoje teiginius (deskriptyvius) apie tikrovę (faktus), tiesos sąvoka – universali ir visiems kontekstams (taip pat ir teisiniams) tinkama kategorija. Todėl teiginiai, kad įrodinėjimo metu siekiama išsiaiškinti tiesą arba kad faktus siekiama nustatyti teisingai, atrodo visiškai korektiški. Taip, teisiniame kontekste aptinkame įvairias tiesos apie faktus sąvokos reikšmes, nes teisinėje realybėje susiduriame su teisiškai nustatytos tiesos (o ne asmeninės teisybės) sąvoka. Siekiant tai išryškinti ir tapo įprasta tiesos sąvoką teisėje vartoti kartu su būdvardžiu (objektyvioji, formalioji, materialioji). Tačiau toks tiesos apibūdinimas nereškia, kad susiduriame su daugeliu tiesos rūšių. Pridėdami būdvardį prie tiesos sąvokos mes pripažįstame teisės ribas ir išreiškiame faktų įrodinėjimo standartą – lyg ir apibrėžiamą momentą, nuo kurio teisėje ar kažkurioje jos srityje yra laikoma, kad faktai yra nustatyti, t. y. įrodyti.

Vertinant lietuviškoje teisės literatūroje vis dar aptinkamą objektyviosios tiesos kaip įrodinėjimo tikslo termino tinkamumą, pritartina autoriams, teigiantiems, kad tokia kalbėsena gali reikšti inertišką sovietiniais laikais įprastos marksistinės filosofijos fragmento ir tuometinės teisinės terminijos pavartojimą⁴. Objektyviosios tiesos terminas turėtų būti įvardytas kaip netikslus (ir nekorektiškas)⁵, nes vertinant faktus pagal teisę (teisiniame ginče, byloje ar kitokių atveju) nėra (ir negali būti) keliamas objektyviosios tiesos nustatymo tikslas, ir būtų keista šiandien įrodinėti priešingai – ypač dėl to, kad

³ Pažymėtina, kad Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje vyrauja objektyviosios tiesos sąvoka, bet randame ir materialiosios tiesos sąvokos vartojimą; formaliosios tiesos sąvokos šis teismas nevertuoja. Toks Konstitucinio Teismo pasirinkimas, pirmumą suteikiant objektyviosios tiesos sąvokai, galėtų būti aiškinamas tuo, kad pirmuosiuose nutarimuose, kuriuose buvo remtasi tiesos kategorija, buvo pavartota objektyviosios tiesos sąvoka, kuri dėl jurisprudencijos tęstinumo perkelta į kitus nutarimus. Be to, įtakos galėjo turėti faktas, kad beveik visais atvejais tiesos sąvoką Konstitucinis Teismas vartojo baudžiamajo proceso, kuriame objektyviosios tiesos sąvoka buvo labiausiai paplitusi, kontekste.

⁴ Štai 1978 m. išleistame Baudžiamajo proceso teisės vadovėlyje, rašant apie įrodomų baudžiamajoje teisėse teoriją, nurodoma, kad ši teorija yra artima ir kitoms teisės šakoms, be kita ko, civilinio proceso teisei, ir apibūdinama ji taip: „ši teorija, remdamasi marksistinio lenininio dialektinio materializmo pažinimo teorija, nagrinėja objektyvios tiesos pažinimo būdus baudžiamajame procese <...>“ (Kazlauskas, 1978, p. 104).

⁵ Kartais objektyviosios tiesos sąvokos vartojimu siekiama išreikšti tiriamos situacijos ypatingumą. Tokio atvejo iliustracija galėtų būti E. Šileikio publikacijoje „Konstitucinis Teismas ir transcendencijos tykla“ vartojama objektyviosios tiesos sąvoka: „Tokiam kontekste svarbu pažymėti, kad objektyvioji tiesa – viena iš originaliausių ir kartu kontraversiškausių Konstitucinio Teismo ir jo pirmininko prof. Egidijaus Kūrio vartotos terminijos dalių bei plėtotos doktrinos kategorijų. Ji suponuoja ir implikuoja ambicingą maksimalistinį koordinacių nustatymą, kad visi teismai, įskaitant konstitucinę justiciją, nagrinėjamosiose bylose turi siekti nustatyti ne tikėtiną ar galimą bylos šalių pateiktais įrodymais ar suformuluotais argumentais nulemiamą tiesą, bet būtent paties teismo aktyvumu determinuotą objektyviają tiesą“ (Šileikis, 2021).

vykstant mokslo paradigminiams pokyčiams naujoji paradigma, be kita ko, ir naujoji teisės mokslo paradigma apskritai neigia objektyviosios tiesos nustatymo galimybę (Valančienė, 2011). Teisėje yra siekiama nustatyti tik reliatyviąją (sąlyginę, tikėtiną, įrodytą) tiesą, ir diskusijos vyksta iš esmės tik dėl tos sąlyginės tiesos įrodinėjimo ribų – siekiama susitarti, kada galima teigti, jog faktas įrodytas. Tokios ribos ir yra įvardijamos materialiosios arba formaliosios tiesos terminais, konkuruojančiais tarpusavyje.

Teisės literatūroje matoma, kad kontinentinės teisės tradicijoje faktų įrodinėjimo tikslą yra linkstama sieti su materialiosios tiesos, o bendrosios teisės tradicijoje – su formaliosios tiesos nustatymu. Šių kategorijų skirtis nėra iki galo išgryninta, bet, pripažįstant, kad teisėje yra siekiama formaliosios tiesos, iš esmės atvirai deklaruojama, kad teisė turi ribotas galimybes iširti tiesą. Teigiama, kad formaliosios tiesos nustatymas labiau siejamas su bendrosios teisės tradicija dėl to, kad čia teisėjai dažnai aktyviai nedalyvauja tiriant įrodymus, o juos vertina emocijomis, įspūdziais ir nuojautomis besivadovaujantys prisiekusieji, kurie net neturi motyvuoti savo apsisprendimo (Goda, *et al.*, 2011, p. 173–174). Taip pat todėl, kad bendrosios teisės tradicijoje įprastai veikia iš anksto žinomos ir labai aiškios įrodymų pateikimą ribojančios taisyklės (Bartkus, J., 2021, p. 109). Taigi todėl bendrosios teisės tradicijos valstybėse tiesa, kurią teisė siekia nustatyti, paprastai ir apibrėžiama kaip leistinų įrodymų konteksto padiktuota tiesa. Kontinentinės teisės tradicijoje dažnai akcentuojama materialiosios tiesos sąvoka. Materialiosios tiesos nustatymas siejamas su teisinį sprendimą priimančio asmens pareiga iširti *visus* reikšmingus duomenis, o tai neabejotinai suponuoja ir jo pareigą būti pakankamai iniciatyviu, jei tai būtina faktams nustatyti (Goda, *et al.*, 2011, p. 174). Siekimas materialiosios tiesos sukuria prielaidas ne taip griežtai laikytis įrodinėjimo taisyklių, jeigu to reikia dėl kažkokių vertybiškai orientuotų tikslų – kaip antai teismo pareigos bylos aplinkybes iširti visapusiškai. Jau iš to, kas pasakyta, galėtume teigti, kad materialiosios tiesos kaip faktų įrodinėjimo tikslo nustatymas lemia aktyvesnį teismo veikimą, negu tikslas nustatyti formaliąją tiesą.

Nepaisant stebimos teisinių tradicijų suartėjimo tendencijos, įrodinėjimo tikslai kontinentinės teisės tradicijoje vis dėlto matomi kitaip negu bendrosios teisės tradicijoje (Bartkus, 2011): pirma, Europoje vis dar vyrauja laisvas įrodymų vertinimo principas, pagal kurį teismo procese veikia ne formalios įrodinėjimo taisyklės (dėl įrodymų įrodomosios galios, reikšmės, reikalaujamų įrodymų kiekio), o teisėjo vidinio įsitikinimo standartas⁶, suteikiantis galimybę pačiam teisėjui nuspręsti, kokie buvo faktai, ir įpareigojantis teisėją pateikti pagrįstą paaiškinimą, kodėl faktus mano esant įrodytus⁷; antra, kontinentinės teisės tradicijoje vis dėlto neveikia tokios aiškios įrodymų leistinumo (ir įrodymų pateikimą ribojančios) taisyklės, kokios būdingos bendrosios teisės tradicijai. Tačiau tuo pačiu teismų (taip pat ir Lietuvos) jurisprudencijoje nevengiama įrodinėjimo tikslo apibrėžti tokiu būdu, kuris siekiamas nustatyti tiesos turinį priartina prie formaliosios tiesos suvokimo – teismų sprendimuose dažnai tiesiogiai pasakoma, kad teismo procesuose nustatoma tiesa yra *leistinų įrodymų rėmuose* nustatyta tikėtina tiesa⁸.

⁶ Teisėjo vidinio įsitikinimo analizė neįtraukta į tyrimą, kurio pagrindu rengta ši publikacija. Apibrėžiant teisėjo įsitikinimą, kad faktas egzistuoja, vartojamos įvairios sąvokos: vidinis įsitikinimas, asmeninis įsitikinimas, racionalus įsitikinimas ir kt. Pažymėtina, kad, nepaisant fakto, kad nuo XX a. pabaigos neurolingvistiniai elgsenos, be kita ko, ir teisėjų sprendimų priėmimo mechanizmo tyrimai, atliekami labai plačiai, Lietuvoje šis teisės taikymo aspektas vis dar ignoruojamas. Reikšmingu siekiu atkreipti į tai dėmesį laikytina J. Gumbio monografija „Teisinis argumentavimas: realistinis požiūris“.

⁷ J. Bartkus pažymimi, kad kai kurios kontinentinės teisės tradicijos šalys (Prancūzija, Belgija) yra nutolusios nuo laisvo įrodymų vertinimo principo ir yra labiau linkusios remtis formalizuotomis įrodinėjimo taisyklėmis (Bartkus, 2021, p. 111).

⁸ Tipinis tokio teismo argumentavimo pavyzdys – ištrauka iš Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2020 m. balandžio 22 d. nutarties civilinėje byloje Nr. e3K-3-110-916/2020: „Kasacinio teismo jurisprudencijoje ne kartą pažymėta, kad įrodinėjimas civiliniame procese turi savo specifiką – nenustatyta, kad teismas gali daryti išvadą apie tam tikrų faktų buvimą tik tada, kai dėl jų egzistavimo absoliučiai nėra abejonių; išvadą apie faktų buvimą teismas civiliniame procese gali daryti ir tada, kai tam tikros abejonės dėl fakto buvimo išlieka, tačiau byloje esančių įrodymų

Vertinant du nurodytus argumentus, dėl kurių vengiama pripažinti, kad teisiniuose procesuose apsiribojama formaliosios tiesos paieška, ir tam tikrą teismų sprendimų argumentavimo prieštarumą (pripažįstant, kad įrodinėjant veikia leistinumą ir tikėtinumą taisyklės), sudėtinga padaryti vienintelę išvadą, ar vis dar galime teigti, kad Lietuvoje procesuose (be kita ko, ir baudžiamosiose bylose) tikrai siekiama materialiosios, o ne formaliosios tiesos. Viena vertus, įrodinėjimo procesui galioja tie patys reikalavimai, kurie formuluojami bendrosios teisės tradicijoje, kurioje pasitenkinama formaliosios tiesos nustatymu, kai faktai laikomi nustatytais, jei nepadaromi esminiai procedūriniai reikalavimai ir jei sudaromos galimybės pateikiant įrodymus rungtis abiem ginčo šalims (Goda, *et al.*, 2011, p. 173). Taip pat pažymėtina, kad faktai pagal Lietuvos teisinius reikalavimus turi būti nustatomi laikantis leistinumą taisyklių – faktai įrodinėjami tik tomis priemonėmis ir iš tokių šaltinių, kurie yra įtvirtinti galiojančiose procesinėse nuostatose; tam tikri faktai įrodinėjami tik konkrečiomis priemonėmis; yra ir įrodinėjimo ribojimai. Taip pat akivaizdu, kad yra ribojamas įrodymų pateikimo laikas – naujus įrodymus galima teigti tik iki tam tikros proceso stadijos (pvz., Civilinio proceso kodekse ir Baudžiamojo proceso kodekse įtvirtinami ribojimai teikti naujus įrodymus, teikiant apeliacinį skundą). Šie argumentai leistų teigti, kad artėjame prie leistinumą priemonėmis pateiktų įrodymų kontekste nustatytos, taigi – formaliosios tiesos nustatymo koncepcijos. Tačiau, antra vertus, Lietuvos teisės moksle ir teismų jurisprudencijoje didelės galios suteikiamos teisėjui, vertinančiam, kokie faktai yra nustatyti, ir vis dar kaip itin reikšmingas akcentuojamas laisvas įrodymų vertinimo principas; taip pat, kaip teisingai pažymima teisės literatūroje, Lietuvos teismai yra linkę rodyti laisvę, dažnai nesilaikydami įstatymų leidėjo nustatytų įrodymų ribojimo taisyklių, pvz., didesnę reikšmę suteikia garso įrašo reikšmingumui bylos nagrinėjimui, o ne jo gavimo teisėtumui; teismai taip ir nesuformavo doktrinos dėl galimybės įrodymus pateikti vėliau, teismams būdinga gana laisva įrodymų leistinumą priemonių ir šaltinių interpretacija (Bartkus, 2021, p. 110–111). O tai leidžia daryti prielaidą, kad teismai yra vis dėlto linkę siekti materialiosios tiesos nustatymo, kartais net ir nepaisydami įrodinėjimo leistinumą taisyklės reikalavimų (arba juos interpretuodami itin laisvai)⁹.

Panašu, kad diskusijos teisės moksle dėl faktų įrodinėjimo tikslo turinio ir korektiško jo įvardijimo tęsis. Tačiau jau šiandien galima konstatuoti, kad formaliosios tiesos nustatymas, grindžiamas ginčo šalių rungtinėjimu ir vienodų procedūrinių taisyklių taikymu, laikytinas minimaliu įrodinėjimo tikslu ir standartu. Materialiosios tiesos nustatymo tikslas rodo didesnę teismų aktyvumą ir paprastai reiškia išimtis iš leistinumą taisyklės ir rungtinėjimo principo imperatyvų. Bet kokiu atveju, siekiant formaliosios ir materialiosios tiesos sąvokų vartojimo korektiškumo, pageidautina, kad formaliosios ir materialiosios tiesos sąvokos teisės literatūroje ir teismų sprendimuose būtų vartojamas ne chaotiškai ir (ar) atsiktinai, o sąmoningai ir tikslingai, siekiant jomis išreikšti būtent tą įrodymų vertinimo modelį, kurį apibūdina tyrėjas ar kurį teismas pasirinko konkrečioje byloje.

visuma leidžia manyti esant labiau tikėtina atitinkamą faktą buvus, nei jo nebuvus (žr., pvz., Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. rugpjūčio 25 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-304/2008; 2009 m. kovo 16 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-101/2009; ir kt.). Įrodymų pakankamumas civiliniame procese grindžiamas vadinamąja tikėtinumą taisykle (tikimybių pusiausvyros principu). Vadovavimasis tikimybių pusiausvyros principu teismui priimant procesinį sprendimą negali būti prilygintas teismo procesinio sprendimo pagrindimui prielaidomis, nes tai draudžia proceso įstatymai“.

⁹ Griežtas įrodinėjimo leistinumą principo reikalavimų paaisymas suteikia ginčo šalims vienodas rungtinėjimo sąlygas, tačiau apsunkina situaciją tos ginčo šalies, kuri neturi galimybės savo teiginius pagrįsti toje teisės sistemoje leistinumą priemonėmis. Laisvas įrodymų vertinimas sukuria prielaidas aktyvesniam teismui ir teisingesniam (bent jau moraliniu ar psichosocialiniu aspektu) kiekvieno individualaus ginčo išsprendimui – bet, pripažinkime, sukuria prielaidas ir subjektyviai ir nevienodai traktuoti panašias situacijas.

3. Faktų nustatymas konstitucinės justicijos byloje

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymo 30 straipsnyje tiesiogiai įtvirtinta, kad Konstitucinis Teismas tiria ir sprendžia *tik* teisės klausimus. Kaip tik todėl Konstitucinis Teismas dažnai įvardijamas ne „žmonių (ar elgesio) teismu“, o „normų teismu“ – taigi tokiu teismu, kuris sprendžia abstrakčius teisinius ginčus dėl tam tikrų teisinių nuostatų. Būtent todėl, kad Konstitucinis Teismas nėra „žmonių (ar elgesio) teismas“ ir kyla klausimas, ar šis teismas užsiima faktų tyrimu, o jei užsiima – tai ar veikia panašiai kaip bendrosios ar specialiosios kompetencijos teismai.

E. Kūris pagrįstai atkreipė dėmesį, kad klausimas, ar Konstitucinis Teismas nustatinėja faktus, kyla tik *kelzeniško* modelio konstituciniams teismams (Kūris, 2005, p. 41). Iš tikrųjų, tokios abejonės nebūdingos amerikietiškos sistemos konstitucinės kontrolės modelio valstybėse, kuriose atitiktą konstitucijai tiria teismas, sprendžiantis konkretų teisinį ginčą – tokiais atvejais yra visiškai akivaizdu, kad teismas tiria faktinę tikrovę (aiškinasi teisiniam kvalifikavimui reikšmingas faktines aplinkybes, nustato, kokios aplinkybės pripažįstamos įrodytomis). Šios publikacijos kontekste galime pridėti, kad bendrosios kompetencijos teismai disponuoja daugmaž aiškiais ir laiko patikrintais faktų įrodinėjimo standartais – teismų sprendimus dėl faktų nustatymo lemia sąsajos, leistinumai, tikėtinumai, rungimosi taisyklės. Konstituciniams teismams, įsteigtiems specialiai funkcijai – tirti teisės aktų konstitucingumą, klausimas dėl faktų tyrimo laikytinas vis dėlto dar sudėtingesnis – kaip tik dėl to, tikėtina, 2005 metais Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas (tuo metu veikęs tik šiek tiek ilgiau negu dešimt metų) ir Europos Komisija „Demokratija per teisę“ (Venecijos Komisija) organizavo tarptautinę konferenciją specialiu klausimu „Teisė ir faktas konstitucinėje jurisprudencijoje“. Konferencijoje nuskambėję pranešimai buvo išspausdinti leidinyje. Po to šiuo (faktų konstitucinėje jurisprudencijoje) klausimu tam tikrą laiką vyko akademinė diskusija (Spruogis, 2006; Spruogis, Stačiokas, 2006; Staugaitytė, 2006). Tačiau jau minėtas diskusijos Lietuvos teisės moksle apie įrodymus ir įrodinėjimo tikslus byloje atsinaujinimas (be kito ko, teisinių tradicijų suartėjimo kontekste) galbūt paskatins grįžti prie faktų įrodinėjimo konstitucinės justicijos byloje specifikos.

Autoriai, rašantys klausimu, ar Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas tiria tik teisę, ar ir faktus, kaip ir sutaria, kad Konstitucinis Teismas taip pat yra priverstas nustatinėti faktus. Iš šiuo klausimu rašytų publikacijų atrodytų, kad faktų tyrimas konstitucinės justicijos byloje problemų nekelia. Tačiau ar tikrai taip yra?

Rašydami apie faktų vietą konstitucinėje jurisprudencijoje, autoriai skiria įvairios prigimties faktus. Šios publikacijos kontekste, autorės požiūriu, svarbios bent trys grupės su Konstitucinio Teismo veikla susijusių faktinių situacijų, kurias apibūdinant doktrinoje yra (ar galėtų būti) vartojama fakto sąvoka.

Vienai grupei galėtume priskirti faktus, kurie tiesiogiai susiję su Konstitucinio Teismo vykdomu faktinės tikrovės aplinkybių vertinimu (dažniausiai tai eksplicitiškai įtvirtinant teisinėse, be kita ko, Konstitucijos nuostatose). Tiriant teisės akto konstitucingumą pagal Konstitucijoje nustatytą priėmimo, pasirašymo, paskelbimo ar įsigaliojimo tvarką, būtina nustatyti tam tikrus faktus apie nurodytas privalomas procedūras, ir būtent šio tyrimo pagrindu daroma išvada, ar tiriamas teisės aktas prieštarauja Konstitucijai; Konstituciniam Teismui kartais yra pavedama tikrinti, ar tam tikri asmenys sulaužė priesaiką, pažeidė Konstituciją, ar Respublikos Prezidentas dėl sveikatos būklės gali toliau eiti savo pareigas, ar nebuvo pažeisti rinkimų įstatymai. Visais šiais (ir panašiais) atvejais tam tikro fakto nustatymas ir nulemia bylos baigtį – t. y. Konstitucinis Teismas pirmiausia nustato, kaip yra *iš tikrųjų*, ir paskui išsprendžia konstitucinės justicijos bylą. Antrai grupei priskirtinos situacijos, kai fakto sąvoka įgyja kitokias reikšmes. Spręsdamas konstitucinės justicijos bylas ir vertindamas byloje ginčijamą reguliavimą, Konstitucinis Teismas pirmiausia turi nustatyti, koks tas ginčijamas reguliavimas

yra – pasakęs, kad ginčijamas teisinis reguliavimas yra būtent toks, teismas tiria, ar toks reguliavimas atitinka konstitucinius imperatyvus. Teismas, nustatydamas ginčijamo teisinio reguliavimo turinį, taip pat konstatuoja tam tikrą faktą. Panašaus pobūdžio rezultatą kuria situacijos, kai Konstitucinis Teismas nustato legislatyvinę omisiją, kai įstatymų leidėjas turėjo konstitucinę pareigą teisiškai sureguliuoti tam tikrą situaciją, bet to nepadarė (savo esme toks sprendimas reiškia, kad konstatuojamas įstatymų leidėjo neveikimo faktas), ar kai konstatuoja, jog Konstitucinio Teismo tirtas aktas prieštarauja Konstitucijai – ši išvada ne tik sukuria prielaidas intervencijai į veikiančios teisės sistemą (pašalina iš jos antikonstitucinę nuostatą), bet ir gali būti interpretuojama kaip faktas (deskriptyvus), išreiškiantis teiginį, kad tirta norma yra antikonstitucinė. Tačiau tokiais atvejais susiduriama su iš esmės kitokiomis situacijomis, negu pirmos grupės faktų atveju – šios situacijos neturi tiesioginio ryšio su realių tikrovės aplinkybių nustatinėjimu ir labiau sietinos su teisės sistemos suvokimu, su teisinio argumentavimo, be kita ko, teisinio teksto aiškinimo kategorijomis. Pirmajai grupei priskirtini faktai yra nustatinėjami, vertinant pareiškėjo ir suinteresuoto asmens byloje pateiktus paaiškinimus ir jų teikiamus įrodymus. Todėl šios faktų grupės atžvilgiu turėtų veikti daugmaž įprastos faktų įrodinėjimo taisyklės, įrodymais pagrįstas teismo įsitikinimas, kad viena ar kita aplinkybė realiai egzistavo. Antrosios grupės situacijose jokie teisei įprasti įrodinėjimo standartai nėra taikomi – tai jau klausimai, susiję su konstitucinės justicijos bylos prielaida (ginčijamo reguliavimo turinio ar reguliavimo spragos nustatymu) ir padariniais.

Taip pat galima išskirti trečią grupę situacijų, kuriose Konstitucinis Teismas turi nustatyti faktus, kad išspręstų konstitucinį ginčą – kai fakto nustatymas nereiškia konstitucinės bylos baigties (kaip pirmosios faktų grupės atveju), bet kai ginčą įmanoma išspręsti tik faktų (kuriuos reikia nustatyti) kontekste. Faktų (kaip konteksto) nustatymo klausimas svarbiu gali tapti kiekvienoje Konstitucinio Teismo nagrinėjamoje byloje.

Kaip minėta, Konstitucinio Teismo įstatyme (toliau – ir Įstatymas) nurodyta, kad teismas tiria ir sprendžia tik teisės klausimus, tačiau kitos šio įstatymo nuostatos patvirtina, kad įtvirtinant teisinį konstitucinio teismo proceso reguliavimą buvo siekiama sukurti ir faktų įrodinėjimo (nustatymo) taisykles. Įstatymo 34 straipsnyje išreikšta įrodinėjimo sąsajos taisyklė („Teismas priima nagrinėti tik tuos įrodymus, kurie patvirtina turinčias reikšmės bylai aplinkybes); įtvirtintos įrodymų leistinumą prielaidos („...duomenys nustatomi remiantis dalyvaujančių byloje asmenų paaiškinimais, liudytojų parodymais, rašytiniais įrodymais, daiktiniais įrodymais ir ekspertų išvadomis“); paskirstytos įrodinėjimo pareigos („Kiekvienas dalyvaujantis byloje asmuo turi įrodyti tas aplinkybes, kuriomis remiasi, keldamas savo reikalavimus ir atsikirdamas“); įrašytos prejudicinės išlygos („Aplinkybių, Konstitucinio Teismo pripažintų visiems žinomomis, nereiškia įrodinėti. Faktai, nustatyti Konstitucinio Teismo nutarimu vienoje byloje, iš naujo neįrodinėjami nagrinėjant kitas bylas“). Iš Įstatymo 35 straipsnio gali būti išskaitomas įrodinėjimo standartas, įtvirtinantis ir formaliosios tiesos, ir materialiosios tiesos požymį: „Teismas įrodymus įvertina pagal teisėjų vidinį įsitikinimą, pagrįstą visapusišku, išsamiu ir objektyviu bylos aplinkybių visumos išnagrinėjimu Teismo posėdyje, vadovaudamasis įstatymais.“

Vertinant šias procesines įrodinėjimo ir įrodymų vertinimo taisykles, galima padaryti keletą pastebėjimų. Pirma, įrodinėjimo taisyklės įtvirtinančios nuostatos iš esmės nebuvo keistos nuo 1993 m., kai buvo priimtas ir įsigaliojo Konstitucinio Teismo įstatymas¹⁰. Tai net keletu aspektų įdomi aplinkybė, nes pirmoje Konstitucinio Teismo įstatymo redakcijoje įtvirtintas įrodinėjimo proceso reguliavimas tikrai negalėtų būti įvardytas išsamiau; pažymėtina, kad Konstitucinis Teismas savo veikloje kartais

¹⁰ 1996 m. buvo padarytos tik kelios nedidelės korekcijos: padidinta teismo diskrecija leisti dalyvaujantiems asmenims pateikti papildomų įrodymų, nesiejant to su įrodymų nepakankamumu (kaip buvo nurodyta pirmoje įstatymo 34 straipsnio redakcijoje), šiek tiek patikslinta terminija – bet tai nebuvo kažkokia reikšminga įstatymo korekcija.

vis dėlto susiduria su iššūkiais, kaip įtraukti į bylą vieną ar kitą bylai reikšmingą informaciją; be to, reguliavimas nenumatė faktų įrodinėjimo išimčių byloms, kuriose tiriami individualūs teisės aktai, pvz., Vyriausybės nutarimas dėl vieno ar kito asmens atleidimo iš pareigų. Be to, įstatymų leidėjas, nustatydamas įrodinėjimo taisyklės konstitucinės justicijos byloje, nevertino individualių skundų nagrinėjimo, prasidėjusio tik nuo 2019 m. rugsėjo 1 d., ypatumų. Antra, Konstitucinio Teismo įstatyme įrodymai apibrėžti labai siaurai – jie siejami tik su *dalyvaujančių byloje asmenų reikalavimų ir atsikirtimų pagrindu*¹¹. Trečia, įrodinėjimo priemonių konstituciniame procese sąrašas siauras ir baigtinis¹². Ketvirta, įrodymų vertinimas konstituciniame procese apibūdintas panašiai kaip kitų procesų teisinėse nuostatose – siejant jį su vidiniu teisėjo įsitikinimu ir aplinkybių ištyrimu, tačiau konstituciniame (beje, kaip ir civiliniame ir administracinės teisenos procesuose) vis dar vartojama objektyvumo kategorija (įrodinėjimo tikslas siejamas su objektyviu aplinkybių išnagrinėjimu)¹³.

Atskirai pažymėtina, kad įrodinėjimo proceso konstitucinės justicijos byloje reguliavimo ypatumu laikytinas ne tik baigtinis ir siauras įrodinėjimo priemonių sąrašas, bet ir itin siauras ir su Konstitucinio Teismo tikslais ir funkcijomis nederantis įrodymų apibūdinimas, susiejant įrodymus išimtinai su dalyvaujančių byloje teiginių patvirtinimu. Konstitucinio Teismo teisė pačiam rinkti įrodymus dėl faktų Įstatyme apskritai nėra paminėta. Toks Įstatymo tekste įtvirtintas įrodymų apibūdinimas ir teismo galios pačiam rinkti įrodymus neįvardijimas lyg ir suponuotų išvadą, kad konstitucinės justicijos byloje veikia grynasis rungimosi principas, kai grumiasi pareiškėjo ir suinteresuoto asmens pozicijos. Atrodytų, kad sukurtos procesinės prielaidos pasyviai dalyvaujančių asmenų rungtynes stebinčiam teismui. Tačiau taip nėra (o ir negali būti), nes toks įstatymo tekste užkoduotas Konstitucinio Teismo pasyvumas trukdytų teismui atlikti savo funkciją – nustatyti ir iširti ir kitokias aplinkybes, turinčias reikšmės bylai teisingai išspręsti.

Bene mažiausiai klausimų teoriniu lygmeniu kyla dėl faktų nustatymo, nagrinėjant individualius skundus. Nors Konstitucinis Teismas ir sprendžia teisės aktų, kurių pagrindu buvo spęstas konkretus teisinis ginčas, konstitucingumo klausimą, faktų, kurie buvo pagal ginčijamas teises nuostatas vertinimas taip pat išlieka svarbus. Kai Konstitucinis Teismas nagrinėja individualų konstitucinį skundą, pareiškėjas būna išnaudojęs visas teisminės gynybos priemones – o tai reiškia, kad teisinio ginčo faktai būna nustatyti įsiteisėjusiame teismo sprendime. Matyt, įprastai Konstitucinis Teismas ir turėtų remtis būtent tokiais faktais, jų nekvėstionuodamas. Be to, asmuo, padavęs individualų skundą, byloje yra pareiškėjas, ir, norėdamas sukelti Konstituciniam Teismui pagrįstų abejonių dėl įsiteisėjusio teismo sprendimu nustatytų faktų, gali naudotis procesinėmis teisėmis teikti argumentus ir juos patvirtinančius įrodymus (taip pat ir dėl faktų). Tačiau tais atvejais, kai į Konstitucinį Teismą kreipiasi teismas, nagrinėjantis bylą, faktai dar nebūna nustatyti, nes bylos nagrinėjimas dar nėra pasibaigęs – taigi Konstitucinis Teismas gauna tik tam tikrus pradinius duomenis apie bylos faktines aplinkybes. Šiuo atveju situacija yra sudėtinga dar ir dėl to, kad asmuo, kurio bylą nagrinėjantis teismas kreipėsi į Konstitucinį Teismą, nėra konstitucinės bylos dalyvis ir savarankiškai negali pateikti nei argumentų, nei įrodymų. Taigi rungimosi principas (itin svarbus, nustatinėjant faktus) visa apimtimi neveikia. Panašiai atrodo ir situacija, kai Konstitucinis Teismas nagrinėja individualius aktus, sukėliančius padarinių konkrečiam

¹¹ Palyginti, Civilinio proceso kodekso 177 str. įrodinėjimą ir įrodymus sieja ne tik su šalių reikalavimais ir atsikirtimais, bet ir su įrodinėjimu kitokių aplinkybių, turinčių reikšmės bylai teisingai išspręsti. Analogiška nuostata suformuluota ir Administracinių nusižengimų kodekse.

¹² Civilinio procese kodekse papildomai įrašyti apžiūrų protokolai, nuotraukos, vaizdo ir garso įrašai, nurodant, kad gali būti naudojamos ir kitos įrodinėjimo priemonės

¹³ Baudžiamajame ir administracinių nusižengimų procesuose tokios sąvokos vartojimo atsakyta, keičiant ją į nešališko bylos aplinkybių ištyrimo kategoriją.

asmeniui (kaip jau minėtas Vyriausybės nutarimas dėl konkretaus asmens atleidimo iš pareigų). Skirtingai negu individualių skundų atveju, asmuo, kurio atžvilgiu priimto akto konstitucingumo klausimas yra sprendžiamas, nėra konstitucinėje byloje dalyvaujantis asmuo ir negali pateikti argumentų apie ginčui reikšmingus faktus. Tokioje situacijoje, kai rungimosi principas dėl faktų iš esmės neveikia (arba veikia ne visai), Konstitucinis Teismas įgyja itin didelę diskreciją spręsti apie įrodymų rinkimą ir vienu ar kitų faktų konstatavimą.

Kokius apibendrinimus apie faktų tyrimą Konstituciniame Teisme galėtume daryti? Pirmiausia, turime konstatuoti, kad tebeegzistuoja faktų tyrimo konstitucinės justicijos bylose klausimai, kuriuos galėtume įvardyti probleminiais. Taip, visi autoriai sutinka, kad Konstitucinis Teismas tiria faktus, bet ar jis turi tam reikalingus instrumentus, kokia apimtimi veikia rungimosi principas, ar sudarytos įstatyminės procesinės sąlygos konstitucinės justicijos bylose vykti ginčams dėl faktų, ypač tam tikrų kategorijų bylose (pavyzdžiui, kai sprendžiamas individualaus teisės akto konstitucingumo klausimas) – apie šiuos ir panašius klausimus diskutija turėtų tęstis. Reikia pripažinti, kad realybėje Konstitucinis Teismas niekada neveikė kaip pasyvus, dalyvaujančių asmenų rungimąsi stebintis teismas. Maža to, Konstitucinis Teismas, organizuodamas savo darbą, susikūrė gana laisvą įrodymų rinkimo ir vertinimo praktiką. Konstitucinio ginčo šalių argumentai ir juos patvirtinantys teiginiai teisme yra vertinami, tačiau rungimosi principas, iš esmės nulemiantis, kas laimi teisinį ginčą dėl faktų įprastuose procesuose, konstitucinės justicijos byloje tokia apimtimi neveikia – be kita ko, neveikia ir dėl faktų įrodinėjimo. Darytina išvalga, kad „žmonių bylose“ įprastas faktų įrodinėjimo modelis tik iš dalies tinka (o dėl rungimosi principo neveikimo visa apimtimi netgi dažniau netinka) konstitucinės justicijos bylose. Taip pat reikia konstatuoti, kad ir įstatyminė terminija, kuri vartojama įrodinėjimo procesui konstitucinės justicijos bylose apibrėžti, galėtų būti peržiūrėta, siekiant didesnio jos korektiškumo.

Išvados

1. Kontinentinės teisės tradicijoje dominuoja požiūris, pagal kurį teisės ontologiją linkstama sieti su teise kaip normatyvine (preskriptyvia) tvarka, nors yra ir teisės sampratos, kurios teisės identifikavimo požymių ieško faktinėje tikrovėje. Lietuvoje tebėra įprasta teigti, kad apeliacinės instancijos teismas tiria ir teisės, ir faktų klausimus, o kasacinėje instancijoje nagrinėjami tik teisės klausimai, ir ne visi, o tik tie, kurie gali būti reikšmingi teisei vienodai aiškinti ir taikyti. Todėl faktų ir teisės skirtis išlieka ryški ir reikšminga tiek teisės moksle, tiek ir teisinėje praktikoje.
2. Lietuvos teisėje konkuruoja objektyviosios tiesos, materialiosios tiesos, formaliosios tiesos sąvokos. Objektyviosios tiesos kaip faktų įrodinėjimo tikslo kategorijos vartojimas teisės literatūroje ir teismų jurisprudencijoje laikytinas netinkamu ir neatitinkančiu teisės mokslo ir korektiško sąvokų vartojimo reikalavimų. Pasisakant dėl konkuruojančių formaliosios ir materialiosios tiesos sąvokų vartojimo ypatumų, pažymėtina, kad šiomis sąvokomis išreiškiami skirtingi faktų įrodinėjimo modeliai (standartai). Formaliosios tiesos nustatymas grindžiamas ginčo šalių rungimusi ir vienodų procedūrinių taisyklių taikymu ir laikytinas minimaliu įrodinėjimo tikslu ir standartu; materialiosios tiesos nustatymo tikslas rodo didesnę teismų aktyvumą ir paprastai reiškia išimtis iš leistinumo taisyklės ir rungimosi principo imperatyvų. Siektina, kad formaliosios ir materialiosios tiesos sąvokos teisės literatūroje ir teismų sprendimuose būtų vartojamos ne atsitiktinai, bet taip, kad jomis būtų išreikštas būtent tas įrodymų vertinimo modelis, kurį teismas pasirinko konkrečioje byloje, tokį pasirinkimą argumentuojant (paaiškinant).
3. Faktų įrodinėjimo standartas, veikiantis bendrosios ar specialiosios kompetencijos teismuose, tik iš dalies tinkamas Konstituciniam Teismui, nagrinėjančiam konstitucinės justicijos bylas. Lietuvos

Respublikos Konstitucinis Teismas organizuoja procesą pagal teisinį reguliavimą, kuris yra sukurtas seniai, neišsamus ir fragmentiškas. Kadangi konstitucinės justicijos bylose rungimosi principas neveikia visa apimtimi, Konstitucinis Teismas yra linkęs veikti pagal laisvo įrodymų vertinimo principą. Ypač daug klausimų kyla dėl faktų įrodinėjimo standarto tais atvejais, kai Konstituciniame Teisme nagrinėjami individualūs, dėl konkretaus asmens priimti teisės aktai (turintys teisės taikymo akto požymių) ir teismų kreipimaisi nebaigtose nagrinėti bylose – asmenys, kuriems ginčijami teisės aktai daro tiesioginę įtaką, neturi aiškiai išreikštų įstatyminių procesinių garantijų pateikti savo paaiškinimus dėl konstituciniam ginčui svarbių faktinių aplinkybių.

Literatūra

Norminiai teisės aktai

- Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymas (1999), *Valstybės žinios*, 13-308.
Lietuvos Respublikos administracinių nusižengimų kodeksas (2015), TAR, 11216.
Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (2002), *Valstybės žinios*, 37-134.
Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas (2002), *Valstybės žinios*, 36-1340.
Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymas (2003), *Valstybės žinios*, 68-1277.

Specialioji literatūra

- Bartkus, J. (2021). Įrodymų leistinumą reikšmė Lietuvos civiliniame procese. *Teisė*, 119, 105–117, <https://doi.org/10.15388/Teise.2021.119.6>
- Bradley, A. (2005). *Ryšys tarp teisės ir faktų teismų praktikoje bei teisės ir faktų tyrimo ribos vykdant konstitucinę kontrolę*. Tarptautinė konferencija, 2005 m. birželio 30 – liepos 1 d., Vilnius. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas.
- Driukas, A., Valančius, V. (2006). *Civilinis procesas: teorija ir praktika*. Vilnius: Teisinės informacijos centras.
- Goda, G., Kazlauskas, M. ir Kuconis, Pr. (2011). *Baudžiamojo proceso teisė*. Vilnius: Registrų centras.
- Kazlauskas, M. (red.) (1978). *Lietuvos TSR baudžiamasis procesas*. Vilnius: Mintis.
- Kūris, E. (2005). Teisės ir faktų tyrimo persipynimas konstitucinės justicijos bylose. Iš: *Teisė ir faktas konstitucinėje jurisprudencijoje*: tarptautinė konferencija, 2005 m. birželio 30 – liepos 1 d., Vilnius. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas.
- Lastauskienė, G. (2009). Teisinis kvalifikavimas formaliosios logikos požiūriu. *Teisė*, 73, 38–54.
- Lukšytė, R. (2005). Materialios tiesos nustatymas – kaip viena iš proceso atnaujinimo funkcijų. *Jurisprudencija*, 77(69), 24–32.
- Nekrošius, V. (2002). *Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės*. Vilnius: Justitia.
- Posner, A. R. (2004). *Jurisprudencijos problemos*. Vilnius: Eugrimas.
- Spruogis, E. (2006). Teisės aiškinimo probleminiai aspektai. *Jurisprudencija*, 8(86), 56–62.
- Spruogis, E., Stačiokas, S. (2006). Teisė ir faktas: Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo patirtis. *Teisės problemos*, 3(53), 5–32.
- Staugaitytė, V. (2006). Teisės normų atgijimo įsigaliojus Konstitucinio Teismo nutarimui problema. *Konstitucinė jurisprudencija*, 2, 287–310.
- Šalčius, M. (2020). Baudžiamojo proceso veiksmų (sprendimų) teisėtumo vertinimas baudžiamajame ir civiliniame procesuose. *Teisės apžvalga*, 2(22), 21–39, <https://doi.org/10.7220/2029-4239.22.2>
- Terebeiza, Ž. (2011). Tiesos nustatymo problema šiuolaikiniame civiliniame procese. *Socialinių mokslų studijos*, 3(3), 1015–1029.
- Vaišvila, A. (2004). *Teisės teorija*. Vilnius: Justitia.
- Valančienė, D. (2011). Naujojo – sudėtingųjų dinaminų sistemų – mokslo įtaka teisės mokslui. *Teisė*, 78, 197–209.

Elektroniniai leidiniai

- Šileikis, E. (2021), Konstitucinis Teismas ir transcendencijos tykla. *Teisė.Pro* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.teise.pro/index.php/2021/03/04/e-sileikis-konstitucinis-teismas-ir-transcendencijos-tykla/> [žiūrėta 2023 m. gegužės 24 d.].

Bartkus, G. (2023). Dešimt teisininko pastabų apie Lietuvos Respublikos Vyriausybę verčiantį kanceliariinių reikmenų skandalą. *15min.* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/desimt-teisininko-pastabu-apie-lietuvos-respublikos-vyriausybe-vercianti-kanceliariiniu-reikmenu-skandala-56-2056052> [žiūrėta 2023 m. gegužės 24 d.].

Teismų praktika

Bendrosios kompetencijos teismų praktika

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2020 m. balandžio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-110-916/2020.

The Concept of Truth in the Law

Giedrė Lastauskienė

(Vilnius University (Lithuania))

S u m m a r y

In the legal literature and practice, it is common to distinguish the category of facts, sometimes even in opposition to the category of Law. It is common to say that we first establish the facts (*how* things actually happened), and then we choose the legal rules appropriate to those facts – the prescriptions (the category of obligation) expressed in the legal norms and/or principles of the Law. Facts are considered to have been correctly established when they confirm (state) what *actually* (in reality) happened. Only if the facts have been correctly established can we have a reasonable expectation that legal provisions will be chosen that are consistent with those facts – and therefore that the legal dispute itself will be resolved correctly. Thus, in fact-finding, we seek the truth.

In the legal literature and in jurisprudence, different terms are used to specify the concept of truth as the purpose of proof – truth, objective truth, material truth, and formal truth are the most commonly used concepts when referring to the standards of the proof of facts. The use of these terms is rather haphazard and has no clear basis. There are authors who argue that the concept of objective truth should not be used in a legal context at all, by noting that it is a concept that comes from the ideologized Soviet legal system, while other authors consider the concept of objective truth to be necessary. There are also different interpretations of the concepts of formal and material truth.

The purpose of proof in law is to establish the truth (the facts of reality) based on admissible evidence in a given legal system and to satisfy a rational judge that a fact existed (or still exists). The use of objective truth as a category of the purpose of proving facts in the legal literature and jurisprudence is to be considered inappropriate and inconsistent with the requirements of the legal science and the correct use of concepts.

As regards the specific features of the competing concepts of formal and material truth, it should be noted that the establishment of formal truth, based on the adversarial nature of the parties to the dispute and the application of uniform rules of the procedure, is a minimum objective and a standard of proof, whereas the objective of material truth is an indication of a higher standard of proof, and it often implies an exception to the imperatives of the admissibility rule and the principle of adversarialism. The aim is to ensure that the concepts of formal and substantive truth are not used haphazardly and randomly in the legal literature and in judicial decisions, but rather in a way that expresses the pattern of assessment of evidence that the court has chosen in a particular case.

The standard of proof of facts in courts of general or special jurisdiction is only partially appropriate for the Constitutional Court in cases of constitutional justice. The Constitutional Court of the Republic of Lithuania organises its proceedings in accordance with a legal framework which is incomplete and fragmented. Since the principle of adversarial proceedings does not operate in its entirety in cases of constitutional justice, the Constitutional Court tends to act in accordance with the principle of the free assessment of evidence, which increases the responsibility of the Constitutional Court for the correctness of the determination of facts. In particular, the adequacy of the standards of proof of the facts is open to question in cases where the Constitutional Court is dealing with individual, person-specific legislation and with applications from courts in pending cases – the persons directly affected by the contested legislation have no explicit procedural safeguards to present their submissions on the facts relevant to the constitutional dispute.

Tiesos sąvoka teisėje

Giedrė Lastauskienė

(Vilniaus universitetas (Lietuva))

S a n t r a u k a

Teisės literatūroje ir teisinėje praktikoje įprasta skirti faktų kategoriją, kartais net priešinant ją teisės kategorijai. Įprasta teigti, kad pirmiausia nustatome faktus (kaip viskas realiai vyko), paskui tiems faktams parenkame juos atitinkančias teisines taisykles – preskripcijas (privalomybės kategorija), išreikštas teisės normose ir (ar) teisės principuose. Faktai laikomi nustatytais teisingai, kai patvirtinamos (konstatuojamos) iš tikrųjų (realiai) įvykusios gyvenimo aplinkybės. Tik tada, jei faktai nustatyti teisingai, galime turėti pagrįstą lūkestį, kad bus parinktos šiuos faktus atitinkančios teisinės nuostatos – taigi ir pats teisinis ginčas bus išspręstas teisingai. Taigi nustatydami faktus, siekiame tiesos.

Teisės literatūroje ir teismų jurisprudencijoje, rašant apie faktų įrodinėjimo standartus, vartojami skirtingi tiesos, kaip įrodinėjimo tikslo, sąvoką konkretinantis terminai – dažniausiai vartojamos tiesos, objektyviosios tiesos, materialiosios tiesos, formaliosios tiesos sąvokos. Šių sąvokų vartojimas yra gana chaotiškas ir neturi aiškaus pagrindo. Yra autorių, teigiančių, kad objektyviosios tiesos sąvoka teisiniame kontekste apskritai neturėtų būti vartojama, pažymima, kad tai iš ideologizuotos sovietinės teisinės sistemos atėjusi sąvoka – kiti autoriai objektyviosios tiesos sąvoką mano esant būtina. Taip pat skirtingai interpretuojamos formaliosios ir materialiosios tiesos sąvokos.

Įrodinėjimo tikslas teisėje sietinas su konkrečioje teisės sistemoje leistinai įrodymais pagrįstos tiesos (tikrovės faktų) nustatymu ir racionali teisėjo įsitikinimu, kad faktas egzistavo (egzistuoja). Objektyviosios tiesos kaip faktų įrodinėjimo tikslo kategorijos vartojimas teisės literatūroje ir teismų jurisprudencijoje laikytinas netinkamu ir neatitinkančiu teisės mokslo ir korektiško sąvokų vartojimo reikalavimų.

Pasisakant dėl konkuruojančių formaliosios ir materialiosios tiesos sąvokų vartojimo ypatumų, konstatuotina, kad formaliosios tiesos nustatymas, grindžiamas ginčo šalių rungimusi ir vienodų procedūrinių taisyklių taikymu, laikytinas minimaliu įrodinėjimo tikslu ir standartu; materialiosios tiesos nustatymo tikslas rodo didesnę teismų aktyvumą ir dažnai reiškia išimtis iš leistinumo taisyklės ir rungimosi principo imperatyvų. Siektina, kad formaliosios ir materialiosios tiesos sąvokos teisės literatūroje ir teismų sprendimuose būtų vartojamos ne chaotiškai ir atsitiktinai, o taip, kad jomis būtų išreikštas tas įrodymų vertinimo modelis, kurį teismas pasirinko konkrečioje byloje.

Faktų įrodinėjimo standartas, veikiantis bendrosios ar specialiosios kompetencijos teismuose, tik iš dalies tinkamas Konstituciniam Teismui, nagrinėjančiam konstitucinės justicijos bylas. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas organizuoja procesą pagal teisinį reguliavimą, kuris yra neišsamus ir fragmentiškas. Kadangi konstitucinės justicijos bylose rungimosi principas neveikia visa apimtimi, Konstitucinis Teismas yra linkęs veikti pagal laisvo įrodymų vertinimo principą, o tai didina Konstitucinio Teismo atsakomybę dėl faktų nustatymo teisingumo. Ypač daug klausimų kyla dėl faktų įrodinėjimo standartų tinkamumo tais atvejais, kai Konstituciniame Teisme nagrinėjami individualūs, konkrečiam asmeniui skirti teisės aktai ir teismų kreipimaisi nebaigtose nagrinėti bylose – asmenys, kuriems ginčijami teisės aktai daro tiesioginę įtaką, neturi aiškiai išreikštų procesinių garantijų pateikti savo paaiškinimus dėl konstituciniam ginčui svarbių faktinių aplinkybių.

Giedrė Lastauskienė – Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Viešosios teisės katedros docentė, socialinių mokslų daktarė. Pagrindinės mokslinių interesų, tyrimų ir ekspertinės sritys: teisės teorija, teisės filosofija, teisėkūra, konstitucinė teisė, teisinė etika.

Giedrė Lastauskienė is an associate professor, Doctor of social sciences at the Department of Public Law, Faculty of Law, Vilnius University. Her main areas of scientific interest, research and expertise are the legal theory, legal philosophy, legislation, constitutional law, legal ethics.